

शैक्षणिक स्पर्धा सन २०१४-१५ मधील पारितोषिकप्राप्त लेख -

विद्यार्थी आणि स्वयंअध्ययन श्री.विजयकुमार पाईकराव, नाशिक, मो.नं. ९४०३७७४५२९

स्वयंअध्ययन म्हणजे शिक्षणासाठी अध्यापकांवर अवलंबून न राहता स्वतः अद्यावत माध्यमांच्या साहाय्यांनी ज्ञानार्जन करणे होय. एकलव्य हा पहिला स्वयंअध्ययनातील विद्यार्थी होय. याकरिता एकाग्रता व ज्ञानप्राप्तीची उत्कट प्रेरणा ह्या दोन तत्त्वांची आवश्यकता विद्यार्थ्यांमध्ये असावी लागते. ज्ञानप्राप्तीची लालसा व शिकण्याची वृत्ती असणारा कोणीही विद्यार्थी स्वयंअध्ययनातून शिक्षण पूर्ण करू शकतो. स्वयंप्रेरणेने, स्वयंगतीने, रुची व क्षमतेनुसार स्वतः होऊन विविध माहितीस्रोतांच्या साहाय्याने ज्ञानाचे ग्रहण केले जाते. यामध्ये माहिती मिळवून तिचे विश्लेषण, पृथक्करण करून विद्यार्थी स्वतःच मूल्यमापन करतो. "Self learning is a process in which individuals take the initiative, with or without the help of others, in diagnosing their learning needs formulating learning goals, identifying human and material resources for learning choosing and imple.... Appropriate learning strategies, and evaluating learning outcomes" विद्यार्थी आवडीने, निवडीने व सवडीने स्वयं अध्ययन करतो.

विद्यार्थी स्वयंअध्ययन प्रेरणावत :-

स्वयंअध्ययनात विद्यार्थी श्रद्धावान, स्वावलंबी, जिद्दी, विनम्रशील, दूरदृष्टी आत्मविश्वासू, आनंदी, सातत्यशील, महत्त्वाकांक्षी, स्वप्नाळू व संघर्षशील, चिंतनशील, ध्येयवादी, निर्णयशील, उत्साही व चिकाटी असणारा, सदाचारी कर्तृत्वक्षम साहसीवृत्तीने झुंज देणारा विमर्षी चिंतनशील असतो. या प्रेरणावृत्तीमुळे त्याला स्वयंअध्ययनात गती मिळते. स्वयंअध्ययनाने ज्ञान वाढते. स्पर्धेपेक्षा सहकार्याची कास धरली जाते. प्रश्न सोडविण्यासाठी प्रत्यक्ष बहुआयामी निरीक्षण पद्धतीची कास धरली जाते. काही विद्यार्थी अडचणी, समस्याबद्दल तक्रार करणारे, काही अडचणी, समस्या

निर्माण करणारे, आणखी काही स्वतःच अडचण-समस्या असतात. आपण स्वयंअध्ययन करणारे विद्यार्थी अडचणी, समस्या दूर करणारे, गुंता सुलभ करून सोडवणारे असतो. श्री.अरविंद शिक्षणतज्ज्ञ ह्यांच्या मते खऱ्या अध्यापनाचे पहिले सूत्र असे की 'काहीही शिकविता येणे शक्य नाही. मात्र प्रत्येक गोष्ट शिकता येणे शक्य आहे'. शिक्षक अध्यापक केवळ-मार्गदर्शक आणि साहाय्यक असतात. त्याने विद्यार्थ्यांला प्रशिक्षण द्यायचे नसून, विद्यार्थ्यांनी आपली ज्ञान मिळविण्याची साधने कार्यक्षम कशी करावीत ते दाखवून द्यायचे आहे. ज्ञानग्रहणाची प्रक्रिया त्याने प्रभावी करावयाची आहे. विद्यार्थ्यांच्या अंतरात्म्यातील श्रेष्ठ शक्तींचे प्रकटीकरण घडविणे, त्यांचा पूर्ण विकास करणे आणि श्रेष्ठ कार्यात त्या शक्तींचा विनियोग करावा अशी प्रेरणा विद्यार्थ्यांत उत्पन्न करणे हा शिक्षणाचा मूलभूत उद्देश आहे. थोडक्यात स्वयंअध्ययनात वाचणे हे पेरणे असते अन लिहिणे हे उगवणे असते. उगवण्याची काळजी करीत बसण्यापेक्षा पेरणीला सुरुवात करा हेच खरे स्वयंअध्ययन प्रेरणावत आहे.

स्वयंअध्ययनाची विविध अंगे :-

स्वतः ऐकणे, स्वतः बोलणे, स्वतः वाचणे, स्वतः लिहिणे, स्वतः हिशोब करणे, स्वतः अंदाज करणे, स्वतः तर्क करणे, स्वतः विविध शारीरिक कौशल्ये आत्मसात करणे, स्वतः विविध कलांची ओळख करून रसास्वाद घेणे, स्वतः डोळ्यांनी पाहणे अन् जसे दिसते ते स्वतः अनुभवानुसार आत्मसात करणे अर्थात अतदीपभव, स्वयंदीपभव ह्या तथागत बुद्धांच्या तत्त्वाप्रमाणे विद्यार्थ्यांनी स्वयंशिक्षणासाठी विविध अंगे आत्मसात करावीत. जीवनाचा खरा आत्मा क्रियाशीलता अन् स्वयंअध्ययनात

आहे. त्यात धडपड आहे काहीतरी करावे अशी उत्कट प्रेरणा आहे. जे वाचाल त्याचे स्मरण करा. स्वयंअध्ययनाची गोडी जोपासा अन् आपला विकास करा. जी सुखे पैशाने मिळत नाहीत ती वाचनाने मिळतात.

विद्यार्थी स्वयंअध्ययन प्रतिज्ञा :-

“मी माझा अभ्यास स्वयंअध्ययन पद्धतीने नियमित करीन. मला दररोज प्राप्त होणाऱ्या फावल्या वेळेचा मी स्वयंअध्ययनासाठी काटेकोरपणे उपयोग करीन. स्वयंअध्ययन करताना येणारे प्रश्न, समस्यांची नोंद करीन. समस्या, प्रश्न माझ्या सहअध्यायी बंधुभगिनींना विचारून, जर त्यांनाही प्रश्न सोडविता आला नाही तर तज्ज्ञांना संपर्कसत्रात विचारून. त्यानंतर मी स्वतः स्वाध्याय, गृहपाठ वाचन, मनन व चिंतन करून, नीट समजून घेऊन त्याचे उत्तर मी स्वतःच लिहीन. लेखनाबरोबरच मी त्यात चित्रे, आकृत्या, आलेख काढीन.

मी स्वाध्याय, गृहपाठ व प्रात्यक्षिकांसाठी पुरेसा वेळ देईन. मी दररोज किमान तीन-चार तास स्वयंअध्ययन करीन. मी स्वयंअध्ययनाचे, दैनंदिन कार्यान्विष्टाचे आणि कौटुंबिक कार्यान्विष्टाचे वेळापत्रक तयार करीन. मी वेळापत्रकाचे तंतोतंत पालन करीन. अशी प्रतिज्ञा घेतो. ज्ञानगंगा घरोघरी, यशवाणी कानोकानी. गावात राहणारा गावकरी, विश्वात राहणारा विश्वकरी.

प्रज्ञावंत स्वयंअध्ययनार्थी :-

नित्यनूतन सनातन आव्हानांना सामोरे जात, अभिनव क्षितिजे पादाक्रांत करत राष्ट्राहितार्थ बहुजन हिताय, बहुजन सुखाय पराक्रमांची उत्तुंग कृती आमच्या स्वयंअध्ययनातून घडावी, अशी तीव्र तळमळ मनात धरून आम्ही स्वयंअध्ययनाने आमच्या बुद्धिमत्तेचा विकास करू.

हजारो वर्षांच्या भारतीय ज्ञानाचा वारसा

स्वयंअध्ययनाने अधिक समृद्ध करण्याची जबाबदारी आम्ही स्वीकारत आहोत. आम्हाला मिळालेली बुद्धिमत्ता ही समाजाने आमच्याकडे सुपुर्द केलेली ठेव आहे. आम्ही तिचा उपयोग व्यक्तिगत हितासाठी न करता समाजाच्या उत्कर्षासाठी करू. आमच्या देशात जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात सदैव नवनवीन संशोधन व्हावे. ते नवनवीन ज्ञान समाजाला उपयुक्त व्हावे, आणि त्यातून सर्व समाजाचे जीवन सुसंपन्न व समृद्ध व्हावे, यासाठी आमची बुद्धिमत्ता, स्वयंअध्ययनाने सतत तेवत ठेवू अशी शपथ घेत आहोत.

ग्रंथ आमचे गुरू :-

ग्रंथ आमचे गुरू. त्यांचे स्वयंअध्ययन करू. ग्रंथ जीवन जगण्यास शिकवितो आम्हास. ज्ञानाचे चक्र चिरंतर सुरू. चला ग्रंथांचे स्वयंअध्ययन करू. स्वयं अध्ययनाने ज्ञान वाढते. त्या ज्ञानाची कास धरू. ग्रंथ हेच आपले गुरू, चला त्यांचे स्वयंअध्ययन करू.

स्वयं अध्ययनाने निरंतर ज्ञानी होऊ या :-

स्वयंअध्ययनाने अज्ञान घालवू या.

प्रेमाने प्रेम वाढवू या, यशाने यश वाढवू या.

स्वयंअध्ययनाने ज्ञान वाढवू या.

ज्ञानींना शीलवान बनवू या, स्पष्टपेक्षा सहकार्यशीलता जोपासूयात, स्वयंअध्ययन, स्वयंमूल्यमापनातून स्वयंविकासाप्रत जाऊ या. स्वयंअध्ययनज्ञाने स्वच्छता सुंदरता, आकर्षकता, प्रसन्नता, अन परिणामकारकता वाढवू या. नोकरी, व्यवसाय आणि कुटुंब सांभाळून निरंतर स्वयंअध्ययन करू या. विद्यार्थ्यांत जे जे बद्ध ते स्वयंअध्ययनानी मुक्त करू या. व्यासंग, नम्रता, प्रयोगशीलता, काटेकोरपणाची कास धरू या. वेळ, श्रमाचे भान ठेवून इतरांशी समन्वय साधून स्वयंअध्ययन करूया.

स्वयंअध्ययन ज्ञानाचे अभिसरण निर्वेधकरी :-

स्वयंअध्ययनाने अज्ञान, आळस, अंधश्रद्धा

अल्पसंतुष्टता, अस्वच्छता, अर्धवटपणा, विषमता, दारिद्र्य व रोगगाई इत्यादीचे निर्मूलन होते. स्वावलंबन हे स्वयंअध्ययनाचे मूलतत्त्व आहे. स्वयंअध्ययनाने विद्यार्थ्यांतील निष्क्रियतेला संपवून उत्थानाची मशाल प्रज्वलित केली जाते. स्वयंअध्ययनामुळे विद्यार्थी भयमुक्त व कार्यमग्न होतो. त्यांच्यातील आळस, ढोंग, अकुशल कर्म, अविवेक, अहंकार, वैर इ. जळून नष्ट होतात. यशाच्या क्षितिजाला मला एकदा स्वयंअध्ययनाने धरायचे आहे. अपयशाच्या दरीला मला एकदा स्वयंअध्ययनाने ओलांडायचे आहे. घामाच्या थेंबात मला एकदा भिजायचे आहे. सुखाच्या ज्ञानसागरात मला पोहायचे आहे. स्वयंअध्ययनाच्या पाण्याने मला एकदा रान भिजवायचे आहे. शिक्षित स्वाभिमान स्वयंअध्ययनरूपी धनुष्याने मला जपायचा आहे. स्वयंअध्ययन नव्या युगाचा नव्या जगाचा ज्ञानधर्म आहे. त्यातच आपल्या उज्वल उद्याचे आश्वासन आहे.

स्वयंअध्ययनाची कार्यनीती (Strategies) :-

- क) प्रकल्प पद्धती (Project Method)
- क) व्यक्तिगत विकास योजना (Individual Development Plan)
- ग) समुपदेशन करणे (Mentoring)
- घ) सहअध्यायी गट (Learning Group)
- ड) सहकार्यशील अध्ययन (Co-operative learning)
- च) समस्या निराकरण (Problem Solving)
- छ) विमर्शी चिंतन (Reflective thinking)

अंततः जो स्वयंअध्ययन करतो तो चुकतो. जो चुकतो तो शिकतो. जो शिकतो तो पुढे जातो. स्वयंअध्ययन आणि ज्ञाननिर्मिती ह्या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. स्वयंअध्ययनाने ज्ञानाचा वापर आपले व समाजाचे जीवन सुखी व समृद्ध करण्यासाठी होतो.

स्वयंअध्ययन गरज व अभिरूचीनुसार होते. तसेच सहभाग व समाधान यासाठीही विद्यार्थी स्वयंअध्ययन करतात. कृतीशीलता हा तर स्वयंअध्ययनाचा मूलगाभा होय. स्वयंअध्ययनातून ज्ञानाचे संकलन, ज्ञाननिर्मिती, ज्ञानाचे आकलन व उपयोजन होऊन ज्ञानविस्ताराला चालना मिळते. जे जे आपणसी ठावे। ते ते इतरांशी सांगावे। शहाणे करूनी सोडावे। सकळजन ॥

हे संतांचे वचन विद्यार्थ्यांनी सर्वापर्यंत नेण्याचा नीरक्षीर विवेक स्वयंअध्ययनाने अंगी बाळगला पाहिजे हे मात्र नक्की.

इलेक्ट्रॉनिक स्वयंअध्ययन-वाचन साहित्य :-

इलेक्ट्रॉनिक वाचन साहित्य स्वयंअध्ययनास बहुउपयोगी आहे. कमी जागेत संग्रहित केले जाऊ शकते. काळ, स्थळावर मात करून स्वयंअध्ययन केले जाते. त्यामध्ये ई बुक्स, ई. जर्नल्स, विकिमिडिया, ब्लॉग, फेसबुक व गुगल इमेजेस इत्यादीवरील माहितीचे ज्ञानात रूपांतर करण्यासाठी स्वयंअध्ययनाची विद्यार्थ्यांनी कास धरावी. म्हणजे ज्ञानाच्या संदर्भात प्रचलित अंकाबरोबरच त्यांचे पूर्वीचे खंडही या डेटाबेसद्वारे आणि कन्सॉरशियाद्वारे ब्राउज करता येतात. हवे ते लेख डाउनलोड करता येतात. त्यांची प्रिंटही काढून स्वयंअध्ययनासाठी अद्यायावत माहितीचे क्षितिज विद्यार्थ्यांला आंतरजालामुळे प्राप्त झाले आहे.

स्वयंअध्ययनामुळे ज्ञानाधिष्ठित समाजनिर्मितीचे स्वप्न साध्य होत आहे. जगात सुख समृद्धी, शांतता नांदण्यासाठी, 'जो जे वंछील तो ते लाहो ही अपेक्षा विश्वहितचिंतक ज्ञानेश्वर माऊलींची अपेक्षा सार्थ करण्यासाठी, शतपट वाढो स्वयंअध्ययन जगती. या आचारविचारांच्या कृतीसाठी आपण सारे विद्यार्थी स्वयंअध्ययनाप्रती कटिबद्ध होवूयात. स्वयंअध्ययनाशी नाते जोडूयात.